

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІКТИМОЛОГІЧНИХ ФАКТОРІВ КРАДІЖОК, ПОЄДНАНИХ З ПРОНИКНЕННЯМ У ЖИТЛО

БРИЖАК Ася Василівна - асистент кафедри кримінально-правових дисциплін Чернівецького факультету «Національного університету «Одеська юридична академія», здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.7

В статті определено поняття «віктимологія» и «віктимное поведіння», вьяснен предмет, объект и задание віктимології, а также осуществлена характеристика віктимологічних факторів краж, с проникновением в жилище.

Ключові слова: *віктимна поведінка, фактор, крадіжка, поєднані з проникненням у житло.*

Метою статті є здійснення характеристики віктимологічних факторів крадіжок, поєднаних з проникненням у житло. Останнім часом у кримінологічній літературі вивчення поведінки потерпілих, що має провокаційно-стимулюючий характер і є поштовхом до вчинення конкретних злочинів набуває все більшої актуальності. Це зумовлено цілою низкою обставин, до основної з яких варто віднести те, що приводом до злочинного посягання та важливою умовою, що полегшує його вчинення, у багатьох випадках є поведінка потерпілого. Саме потерпілий своїми необережними, а іноді і провокаційно-протиправними діями створює криміногенну обстановку, тим самим полегшуючи настання злочинного наслідку. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: надати визначення поняттям «віктимологія» та «віктимна поведінка», охарактеризувати віктимологічні фактори крадіжок, поєднаних з проникненням у житло.

Дослідженням поведінки потерпілого займається розділ кримінології, що має назву «віктимологія». У буквальному розу-

мінні слово «віктимологія» означає «вчення про жертву». Віктимологія походить від латинського слова «victim», що в перекладі означає «жертва» та грецького – «logos» – вчення. Повна назва – вчення про жертву як фізичну особу.

Віктимологія – це самостійний напрям у кримінології, що досліджує характер і особливості поведінки жертви злочину, її зв'язок і взаємини зі злочинцем до, під час і після вчинення злочину. Тому в комплексі причин індивідуальної злочинної поведінки не можна не враховувати вплив віктимологічного аспекту [1, с. 38].

Проблемам віктимної поведінки та визначення ролі жертви у вчиненні злочинів були присвячені наукові дослідження таких вчених, як Ю.М. Антонян, М.І. Бажанов, В.В. Гульдман, І.М. Даньшин, О.М. Джуца, О.Г. Кальман, В.П. Коновалов, Д.А. Корецький, В.С. Мінська, В.Я.Рибальська, О.В. Старков, В.В. Сташис, О.Д. Тартаковський, Л.В.Франк, В.Є. Христенко та ін. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, поза увагою вчених залишилися питання, що стосуються характеристики віктимологічних факторів злочинів, а особливо крадіжок, поєднаних з проникненням у житло, що обумовлює актуальність нашої статті.

Як галузь кримінології, віктимологія вивчає в найрізноманітніших аспектах людей, які стали потерпілими від злочинних посягань, особу потерпілого, її соціально-психологічні і моральні якості та роль у

механізмі злочинної поведінки [2, с.221]. Зарубіжні вчені віктимологію розрізняють у широкому і вузькому її значеннях. У широкому значенні – це окрема наука, яка вивчає як жертви злочинів, так і жертви певних соціальних і природних явищ (війн, стихійних лих тощо). У вузькому значенні віктимологія (кримінальна віктимологія) – частина кримінології, тобто галузь знань про жертву злочину та її роль у генезисі злочинної поведінки [3, с.100].

Отже, віктимологія – це вчення про жертву злочину (від лат. *victima* – жертва), її характер, соціально-психологічні і моральні якості, особливості поведінки, яка своїми необережними, а іноді і провокаційно – протиправними діями створює криміногенну обстановку, тим самим полегшуючи настання злочинного наслідку.

Безпосереднім предметом віктимології є жертва злочину, тобто особа, яка постраждала від кримінального правопорушення. У свою чергу, Ю. В. Александров до предмета кримінальної віктимології відносить не лише жертв злочинів, а й відносини, що пов'язують злочинця і жертву, та ситуації, що передують злочину [4, с.106].

Відомо, що вчинення великої кількості злочинів залежить не лише від злочинця, а й від потерпілої особи внаслідок їх взаємодії, а нерідко і «співпраці». За висловом знаменитого німецького філософа Гегеля [5, с.90], для вчинення злочину необхідні принаймні двоє – винний та потерпілий. Причому останній відіграє далеко не останню роль у процесі зародження, розвитку і виникнення криміногенної ситуації.

Що стосується об'єкта дослідження віктимології, то ним є вся сукупність якостей особи, які підвищують для неї ризик стати жертвою злочину [6, с.57].

Завдання віктимології є вивчення осіб потерпілих від злочину та їх міжособистісні зв'язки і взаємини зі злочинцем до, під час і після вчинення злочину. Також віктимологією вивчається злочинна поведінка з погляду притаманних потерпілому якостей, що для нього можуть створювати передумови стати жертвою злочину.

Отже, безпосереднім предметом віктимології є жертва злочину, а також відно-

сини, що пов'язують злочинця і жертву, та ситуації, що передують злочину. Об'єктом – вся сукупність якостей особи, які підвищують для неї ризик стати жертвою злочину. Метою та завданнями віктимології є підвищення ефективності запобігання конкретним злочинам за рахунок вивчення впливу віктимологічних факторів на злочинну поведінку.

Вчинення злочину особою залежить від певних факторів, одним із яких є віктимна поведінка потерпілого. У загальному розумінні, віктимна поведінка розглядається як відхилення від норм безпечної поведінки, реалізується сукупністю соціальних, психічних, моральних проявів, що в свою чергу в певній мірі затрудняє соціальну адаптацію.

Під віктимною (віктимогенною) розуміють таку поведінку, при якій жертва певним чином сприяє скоєнню злочину, свідомо чи несвідомо створює об'єктивні та суб'єктивні умови для криміналізації, зневажаючи запобіжними заходами [7, с. 127]. Це визначення є справедливим стосовно поведінки жертв крадіжок, поєднаних з проникненням в житло. Головною ознакою віктимної поведінки є здійснення певних дій або бездіяльність, які сприяють тому, що людина опиняється в ролі постраждалої, тобто в ролі жертви.

Віктимна поведінка – це поведінка особи потерпілого, яка провокує (або спонукає) винного на вчинення злочину.

Віктимна поведінка особи означає її можливість стати потерпілою від злочину. Мається на увазі її підвищена віктимність – «здатність» стати жертвою злочину в обстановці, коли такий наслідок міг бути реально відвернений. До віктимізації приводить спосіб життя потерпілого (тривале холостяцьке життя, надмірна безтурботність і довірливість у спілкуванні з незнайомими людьми, часте перебування в стані сильного алкогольного сп'яніння, і т. ін.), його професія, пов'язана з підвищеним ризиком (сторож, інкасатор тощо), його безпорадний стан (незрячий, глибока старість) і тому подібне [1, с. 13].

Віктимна поведінка потерпілого в механізмі злочинної поведінки може бути і ней-

тральною, і провокаційною. Але і в тому, і в іншому випадку вона відіграє не останню роль у виникненні у винного наміру вчинити злочинне посягання, полегшує при цьому його криміногенну мотивацію, сприяє остаточному вибору ним злочинного варіанта поведінки, істотно впливає на настання злочинного результату. Отже, «вина» таких потерпілих при вчиненні злочину проти них самих є цілком очевидною.

Таким чином, віктимна поведінка – це поведінка, при якій жертва, певним чином зневажаючи запобіжними заходами, свідомо чи несвідомо провокує (або спонукає) винного на вчинення проти неї злочину.

Кримінологію поведінка потерпілого цікавить в тій мірі, у якій вона пов'язана із подією злочину і містить характер криміногенності. Чим вагоміша антисоціальна поведінка потерпілого, тим менш інтенсивна антисоціальна орієнтація особи злочинця.

Виокремлюють дві форми віктимної поведінки – сприяючу і провокуючу.

Сприяюча поведінка може мати два види: як необґрунтована довіра або як необачність. Для кожного з цих видів поведінки притаманна певна сукупність специфічних властивостей особистості постраждалого. Наприклад, вихована людина, що керується моральними принципами, має схильність до проєкції та авансування в оцінці поведінки оточуючих, за рахунок чого вона може виявляти як необґрунтовану довіру, так і необачність, через що може постраждати. Провокуюча поведінка полягає в активних діях особи (жертви), які спрямовані на особу злочинця, внаслідок чого спонукають його до вчинення злочину.

Українські вчені-кримінологи НАВС України розрізняють такі види поведінки жертви: 1) провокуюча – образа, приниження, напад, знущання тощо; 2) пасивна – найхарактерніша для взаємодії близьких родичів; 3) нейтральна щодо впливу на поведінку злочинця; 4) позитивна (не провокуюча) [4, с. 112]. Що стосується позитивної поведінки жертви зокрема, то вона може бути віктимологічно значущою, якщо вона полягає у здійсненні захисту будь-якої особи від злочинних посягань, при виконанні службових або громадських обов'язків. У

таких випадках, якби жертва не діяла певним способом, вона б не викликала відповідної насильницької реакції з боку злочинця.

Цікавою є класифікація віктимної поведінки А.Ф. Зелінського, який здійснює її, враховуючи характер такої поведінки:

- провокуюча (демонстрування багатства, екстравагантна зовнішність, неправильна поведінка жінки, що створює уявлення про її доступність, тощо);
- конфліктна, коли потерпілий створює конфліктну ситуацію або бере активну участь у конфлікті, що виник (є ініціатором бійки або вступає в бійку на боці однієї зі сторін). Особливими різновидами такої поведінки є необхідна оборона, затримання злочинця, правозахисна активність;
- легковажна (довірливість і наївність неповнолітніх та інших осіб, що неспроможні опиратися нападаючому, створення аварійних ситуацій на шляхах пішоходами й водіями тощо). [4, с. 113]

Віктимологією жертва вивчається на двох основних рівнях. На першому вивчаються фактори, які можуть впливати на виникнення і розвиток наміру в майбутнього злочинця вчинити злочин, а також на механізм вчинення злочину. Цей рівень має назву – індивідуальний. На другому рівні вивчається сукупність жертв, яким злочинном завдано шкоди, з метою визначення реальних наслідків злочинності.

Дані кримінально-правової статистики та матеріали досліджень свідчать, що значну кількість протиправних діянь зумовлено поведінкою жертви злочину, а саме:

- недбалим ставленням до своєї безпеки, честі, гідності та збереження майна;
- особливостями ситуаційного стану (сп'яніння), станом здоров'я (дефекти органів сприйняття), особливим психічним настроєм, пов'язаним із неадекватними діями в звичайній ситуації;
- небажанням повідомити правоохоронним органам про злочинні дії, які вже мали місце щодо неї;
- легковажним ставленням до правил, які покликані охороняти суспільний порядок і безпеку;
- участю у незаконній угоді;

- поведінкою, що провокує.

Особистісні якості жертв актуалізуються певними ситуативними факторами, що дає підстави для наступної їх класифікації:

- ініціативні жертви – це особи, чия поведінка має позитивний характер, але призводить до завдання їм шкоди;

- некритичні жертви – це особи, для яких характерні необачливість та невміння правильно оцінювати життєві ситуації;

- агресивні жертви – це особи, чия поведінка пов'язана з нападом на особу, що в подальшому завдає шкоду, або інших осіб чи іншими подібними діями (образою, наклепом, знущанням тощо). Для жертв цього типу характерно умисне створення конфліктної ситуації;

- активні жертви – це особи, чия поведінка, хоча й не пов'язана з нападом або створенням конфлікту, але активно сприяє завданню їм у кінцевому підсумку шкоди (звертаються з проханням про завдання їм шкоди або вчинення дій, що об'єктивно призводять до завдання шкоди чи в інші способи викликають такі дії, а також завдають шкоди самі собі);

- пасивні жертви – це особи, що не опираються злочинцю з об'єктивних і суб'єктивних причин;

- нейтральні жертви – це особи, які не сприяють вчиненню проти них злочину [4, с. 114-115].

Кримінологи НАВС України вважають, що основним критерієм, на підставі якого необхідно класифікувати потерпілих від злочинів, є їх ступінь віктимності, який відбиває в найзагальнішому вигляді віктимогенну деформацію особи, професійну, вікову віктимність і віктимну патологію. На цій підставі вчені пропонують таку класифікацію жертв:

- жертва з високим рівнем ризику. Морально-соціальна деформація такої особи практично не відрізняється від правопорушників і характеризується стійкою її антисоціальністю (повії, наркомани, алкоголіки та ін.);

- жертва з підвищеними якостями ризику, тобто особа, стосовно якої діє комплекс факторів ризику. До цієї групи належать два основних типи жертв: жерт-

ви необережних злочинів, коли характер виконуваної ними роботи або їх поведінка у громадських місцях містить підвищену віктимність; жертви умисних злочинів, соціальний статус яких при виконанні ними їх соціальних ролей містить підвищений ризик віктимності (працівники ОВС, охорони та ін.). Віктимність цієї категорії може іноді виявлятися в особливих манерах поведінки жертви, в її зовнішньому вигляді тощо;

- жертва з незначними якостями ризику, тобто особа, якій притаманні, як і всім нормальним людям, фактори ризику й віктимність якої зненацька різко підвищується під впливом конкретної несприятливої ситуації;

- випадкова жертва, тобто особа стає жертвою в результаті збігу обставин. Взаємовідносини, що виникають, не залежать ні від волі бажання жертви, ні від волі й бажання злочинця [4, с. 115].

Отже, жертва, будучи основною фігурою у віктимології, вимагає детального вивчення. Більшість українських кримінологів вважають жертвою злочину окрему людину або спільноту людей, яким злочинном завдано моральної, фізичної чи матеріальної шкоди. Важливе значення також має класифікація жертв злочинів. Вивчаючи жертву на двох основних рівнях слід відзначити, що значна кількість протиправних діянь зумовлена поведінкою жертви злочину, а саме її особистісними якостями та ступенем віктимності, які є провокаційними факторами для виникнення та розвитку наміру у злочинця скоїти злочин, тим самим заподіявши моральну і матеріальну шкоду потенційній жертві.

На основі вищевикладеного можемо виділити наступні віктимологічні фактори крадіжок, поєднаних з проникненням в житло:

- провокуючий;
- пасивний;
- легковажний.

Провокуючий фактор характеризується, в першу чергу, поведінкою потенційної жертви, яка може проявлятися в :

- демонструванні багатства;
- розповідях про наявні дороги, ексклюзивні чи колекційні речі;

- розповідях про отриманні дорогі подарунки;
- розповідях про розмір заробітної плати чи винагороди отриманої за виконання певної роботи;
- зовнішності (наявність дорогих прикрас, одягу тощо).

Така поведінка з боку жертви сприяє виникненню у злочинця негативних емоційних станів таких, як заздрість, озлоблення, гнів, агресивність тощо, і може стати причиною вчинення злочинного акту сприяючи впливаючи на формування злочинного наміру у потенційного злочинця.

Залежно від психічного ставлення жертви до своєї поведінки розрізняють такі різновиди провокації:

1) свідомо провокація. Коли жертва усвідомлює, що її поведінка може викликати настання шкідливих для неї наслідків, але припускає, що уникне їх настання, недооцінюючи психічну реакцію іншої особи або переоцінюючи свої власні можливості;

2) несвідомо провокація. Коли жертва не усвідомлює можливі наслідки своєї поведінки [8, с. 12].

Жертви злочину найчастіше стають такими через власну провокаційну поведінку, переоцінку власних можливостей, самовпевненість або під впливом імпульсних спонукань. Поведінка жертви, що носить провокаційний характер істотно впливає на криміногенну мотивацію злочинної поведінки, сприяє остаточному вибору злочинного варіанта поведінки, полегшує та провокує настання злочинного результату.

Пасивний фактор характеризується, у першу чергу, відсутністю з боку жертви необхідної реакції на злочинні чи неправомірні дії злочинця. Дуже часто потерпілий не повідомляє в органи міліції про злочин у випадках, коли завдані матеріальні збитки незначні. Потерпілий зводить розуміння суспільної небезпеки крадіжки до грошової оцінки збитків, та до того ж привласнює собі право вирішувати за державу, наскільки насправді небезпечні дії злочинця. Така поведінка – це вираження громадської пасивності, правової неграмотності, байдужості до суспільних інтересів.

Легковажний фактор притаманний як жертві злочину так і особі, яка цей злочин вчиняє. Що стосується безпосередньо самого злочину то він визнається вчиненим з легковажності, якщо особа передбачала можливість суспільно небезпечних наслідків своїх дій (бездіяльності), але без достатніх до того підстав самовпевнено розраховувала на запобігання цих наслідків. Інтелектуальний момент легковажності полягає в передбаченні можливості настання наслідків. Вольовий момент легковажності полягає в необґрунтованому (самовпевненому) розрахунку на запобігання передбачуваних наслідків. При цьому слід мати на увазі, що особа розраховувала на якісь обставини, які, на думку винного, зможуть не допустити настання суспільно небезпечних наслідків. У якості таких реальних обставин можуть виступати особисті якості самого суб'єкта (професійна майстерність, сила, спритність, швидкість реакції), властивості механізмів, сили природи.

Законодавче формулювання інтелектуального моменту легковажності схоже з інтелектуальним моментом непрямого умислу. Тому завжди виникає необхідність проводити розмежування між цими видами провини. Перша відмінна риса – у змісті передбачення. При непрямому намірі винний передбачає реальну можливість настання суспільно небезпечних наслідків. Цей висновок зумовлений змістом першого інтелектуального моменту – усвідомленням суспільно небезпечного діяння. Особа передбачає, що вчинення цього діяння призведе до конкретного наслідку.

При легковажності винний передбачає лише абстрактну можливість настання суспільно небезпечного наслідку. Друга відмінна риса полягає в утриманні вольового моменту. При непрямому намірі суб'єкт, не бажаючи настання суспільно небезпечних наслідків, проте приймає їх, він свідомо їх допускає або ставить байдуже.

При легковажності винний не бажає, свідомо не допускає, не відноситься байдуже. Навпаки, свідомість і воля його активні, він прикладає вольові зусилля на їх запобігання. При цьому розраховує на реальні обставини. Але рішення виявляється само-

АНОТАЦІЯ

У статті визначено поняття «віктимологія» та «віктимна поведінка», з'ясовано предмет, об'єкт та завдання віктимології, а також надано характеристику віктимологічних факторів крадіжок, поєднаних з проникненням у житло.

певненим, зусилля недостатніми, і злочинні наслідки настають.

Що стосується легковажності жертви, то досить часто потерпілий є «пасивним» співучасником скоєного проти нього чи його власності злочину. Не застосовуючи заходів обережності, у силу своєї легковажності та неуважності, люди підвищують ступінь ймовірності стати жертвою злочинного посягання.

Віктимна поведінка потерпілого полягає в тому, що він у період часу, який передуює злочинному посяганням, своїми діями створює для себе ситуацію, що сприяє вчиненню злочину. Перед здійсненням крадіжки у потерпілого відсутні елементарні запобіжні заходи, спрямовані на збереження власного майна – залишенні відчиненими вікна, кватирки чи балконні двері, залишений ключ під килимком чи в іншому місці неподалік від дверей будинку, залишений без нагляду сам будинок при довготривалих поїздках, все це та багато іншого свідчить про прояв недоліку передбачливості, слабку сприйнятливості ситуації, надмірну довірливість до людей.

Отже, виховувати безпечний спосіб мислення необхідно починати заздалегідь. Повсякденне життя багате ексцесами, на які часто опосередковано впливають наша неуважність, непередбачливість і легковажність, а також й інші фактори. Часом досить виявити небагато пильності, обережності й винахідливості, аби не стати жертвою злочинного посягання.

SUMMARY

This article defines the concepts of "victimology" and "victim behavior" defined subject, object and tasks of victimology, and provides a brief description of the factors victimological theft, combined with the penetration of housing.

Література

1. Моїсєєв Є.М. Проблеми кримінальної віктимології: [монографія] / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа. – К.: НТВ Правник – НА-ВСУ, 1998. – 84 с.
2. Корнієнко М.В. Курс кримінології. Особлива частина: підручник / [М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк, І.М. Мельник та ін.]; За заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 480 с.
3. Джужа О.М. Кримінологія: Підручник для студентів вищих навч. закладів / [Джужа О.М., Кондратьєв Я. Ю., Кулик О. Г., Михайленко П. П. та ін.]; За заг. ред. - О. М. Джужи. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — 416 с.
4. Александров Ю.В. Кримінологія: [курс лекцій] / Ю.В.Александров, А.П. Гель, Г.С. Семаков. — К.: МАУП, 2002. — 295 с.
5. Кримінологія. Загальна та Особлива частини: підруч. / І.М.Даньшин, В.В.Голіна, О. Г. Кальман [та ін.]. — Х. : Право, 2003. — 351с.
6. Джужа О.М. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами: [навчальний посібник] / О. М. Джужа, Є. М. Моїсєєв, В. В. Василевич – Київ: Атіка, 2001. – 368с.
7. Дроздов О.Ю. Проблеми агресивної поведінки особистості: [навчальний посібник] / О. Ю. Дроздов, М. А. Скок – Чернігів: ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2000. – 156 с.
8. Романов В.В. Основы криминальной виктимологии / В.В. Романов. – Минск, 1980. – С.21.